

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/09/11-16>

Arzu Tofiq qızı İsgəndərzadə
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
dissertant
arzuferecli.isgenderzadeh@gmail.com

“HƏQİQƏT” QƏZETİNİN AZƏRBAYCAN MƏTBUATINDAKI YERİ

Xülasə

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan mətbuatının inkişafı baxımından çox əhəmiyyətlidir. Mətbuatın sürətli inkişaf etdiyi bir dövrdə Üzeyir bəy Hacıbəyovun redaktorluğu ilə nəşr edilən “Həqiqət” qəzeti də dövrün siyasi, sosial, mədəni həyatının aynası idi və həyatın müxtəlif sahələrini özündə əks etdirirdi. Qəzetin yazıçı heyətini dövrün Əhməd bəy Ağayev, Əli Abbas Müznib, Abdulla bəy Divanbəyov, Üzeyir Hacıbəyov, Hüseyn Cavid, Şuşi İbrahim Tahir Musayev, Həsən bəy Ağayev kimi tanınmış ziyalıları təşkil edirdi. “Həqiqət” qəzeti heç bir şeydən xəbəri olmayan bir xalqın nə maarif, nə ədəbiyyat, nə mədəniyyət, nə də təhsil sahəsində inkişaf edə bilməyəcəyi fikrini müdafiə etmişdir. Buna görə də qəzetin səhifələrində daha çox yerli və xarici ölkələrdə baş verən xəbərlərə üstünlük verilmişdir. Xəbərlərin müəyyən başlıqlar altında sistemləşdirilərək verilməsi dövrün ziyalılarının diqqətini daha çox ictimai və siyasi xəbərlərin çəkdiyinin göstəricisidir. Qəzet dövrün tələblərinə uyğun olaraq ərəb əlifbası ilə nəşr edilirdi. Ərəb, fars, osmanlı (türk) sözlərinin çox işlənməsinə baxmayaraq qəzetin dili anlaşılandır. “Həqiqət” qəzeti Azərbaycan demokratik mətbuatında öz mövqeyi olan mətbu orqanlarından biri idi.

Açar sözlər: *Həqiqət qəzeti, mətbuat, Azərbaycan mətbuatı, XX əsr, milli mətbuat*

Arzu Tofiq Iskenderzade

The place of "Haqiqat" newspaper in Azerbaijan press

Abstract

The end of the 19th and early 20th centuries is very important for the development of the Azerbaijani press. The "Khagigat"(Truth) newspaper, published by Uzeyir Hajibeyov's editorial office, was a mirror of the political, social and cultural life of the period and reflected in different spheres of life. Writers of the newspaper were famous intellectuals such as Ahmed bey Agayev, Ali Abbas Muznib, Abdulla bey Divanbayoglu, Uzeyir Hajibeyov, Hussein Javid, Shushi Ibrahim Tahir Musayev, Hasan bey Agayev. The newspaper "Khagigat"(Truth) argued that a nation that was unaware of anything could not develop in education, literature, culture, or education. For this reason, the pages of the newspaper have been predominantly favored by local and foreign news. Systematization of news under certain headings is an indication of the fact that the attention of the intellectuals of the period attracted more public and political news. The newspaper was published in Arabic alphabet according to the requirements of the period. Although the Arabic, Persian and Ottoman words are widely used, the language of the newspaper is understandable. The "Khagigat"(Truth) newspaper was one of the distinguished press organs in Azerbaijan's democratic media.

Key words: *Haqiqat newspaper, press, Azerbaijani press, XX century, national press*

Giriş

Qəzet və jurnallar aid olduqları dövrü, o dövrün ictimai həyatını, siyasi hadisələrini, ədəbiyyatını, tarixini güzgü kimi əks etdirən zəngin mənbələrdir. XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində həm Azərbaycanda, həm də dünyanın bir çox ölkəsində ziyalılarımızın düşüncə tərzini, hadisələrə verdiyi reaksiyalarını məhz qəzet və jurnallar sayəsində öyrənmək mümkündür. XVII əsrdə ortaya çıxan mətbuat anlayışı, xüsusilə Fransız İnqilabından sonra 18-ci əsrdə öz xüsusiyyətlərini qazandı. L. Blanc, “İnqilab Tarixi” kitabında “Kitab dövrü bitir, qəzet dövrü başlayır. Bu dövr qəzetin ən parlaq dövrüdür” deyərək jurnalistika anlayışını istifadə edən ilk şəxs oldu. XIX əsrin ortalarından bəri dünyada və Rusiyadakı inkişafılar Azərbaycandan da yan keçmir. Şimali Azərbaycan Rusiyanın tərkibində idi və çar

hakimiyyəti onun müstəmləkəçi siyasətini yaymaq üçün vasitələr axtarırdı. Bunun üçün qəzet və jurnaldan daha yaxşı bir vasitə ola bilməz idi. Uzun müddət Qafqazın inzibati və mədəni mərkəzi Tiflis olduğundan, Bakıda ilk rus qəzetinin nəşrinə qədər rus dilində qəzetlər nəşr olunmağa başladı (Aşırılı, 2009:6).

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri ölkəmizin maarifpərvər ziyalıları tərəfindən Azərbaycan dilinin saflığı və ədəbi dilinin statusu uğrunda gərgin mübarizələrin getdiyi tarixi bir dövrdür. Bəhs etdiyimiz dövr eyni zamanda Azərbaycan mətbuatının inkişafı baxımından da çox əhəmiyyətlidir. Belə ki, bu dövrdə yeni mətbəələr qurulur, qəzet və jurnallar nəşr edilir, fikri fəaliyyətin inkişafı milli şüurun oyanmasına da təkan verirdi.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində ədəbi dilin milli dövrü başlayır. Bu dövr tarixi şəraitlə əlaqədar neft şəraitinin meydana çıxması, kapitalizmin sürətlə inkişafı, iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, təhsilin güclənməsi ədəbi dilin ictimai funksiyasının daha da genişlənməsinə səbəb oldu. Belə bir şəraitdə publisistik üslub da inkişaf etməyə başladı (Kazımov, 2008: 57).

1905- ci ilə qədər Azərbaycanda nəşr edilən qəzetlərə baxdığımızda rus idarəsinin və senzurasının Azərbaycan türkcəsiylə qəzet və jurnal nəşrinə icazə vermədiyini, bu dövrdə nəşr edilən qəzetlərin əksəriyyətinin rus senzurasının təsiri altında olduğunu və senzura tərəfindən ciddi nəzarət altında saxlanıldığını görürük. Buna görə də Azərbaycan-türk mətbuatı əsas inkişafını 1905-ci il rus inqilabından sonra göstərir. Y.Akpınar mövzu ilə bağlı danışarkın yazır: “1875-1905-ci ilə qədər Azərbaycanda ancaq 5 qəzet nəşr edilirdisə, 1905-1920-ci illər arasında bu qəzetlərin sayı 86-nı keçmişdir” (Akpınar, 1994: 70).

Azərbaycanda ilk qəzet olan Əkinçinin nəşri dayandırıldıqdan sonra ana dilimizə qəzetlərin nəşr edilməsi məsələsi gündəmə gəldi. Bunun üçün ilk olaraq Mirzə Məhəmməd bəyin “Cam hacannüma və ayışəyi bədennüma” adlı qəzeti nəşr etdirmə arzusu reallaşmadı. Milli mətbuatdakı boşluğu Ziya qəzeti ilə Səid Ünsizadə doldurdu.

Əkinçinin nəşrinə son verildikdən sonra Səid və Cəlal Ünsizadə qardaşları 1879cu ildə Tiflisdə “Ziya”, “Ziya-yı Qafqaziyyə” və “Kəşkül” adlı qəzetlərin nəşrinə başlayırlar.

14 oktyabr 1879-cu ildə "Ziya" qəzetinin ilk sayı nəşr olunmuşdur. Qəzet litoqrafiya metodu ilə həftədə bir dəfə nəşr olunurdu. Azərbaycan mətbuat tarixində ilk şəxsi mətbəə olan “Ziya” Tiflisdə Zailovun evində nəşr olunmağa başladı. Azərbaycan dilini bilən mütəxəssislərin, mətbəə işçilərinin yoxluğu qəzetin nəşrində ciddi problemlərin yaranmasına yol açdı.

Xatırladaq ki, XIX əsrdən başlayaraq Azərbaycandakı siyasi hadisələrlə bağlı olaraq inkişaf etməyə başlayan mədəni fəaliyyətlər Avropadakı alimlərin fikirlərini, məqsəd və ideyalarını yaxından izləyən ziyalıların səyi nəticəsində yeni bir görünüş qazanmaqda idi. Bu ziyalıların əsas məqsədi xalq mədəniyyətinin səviyyəsini inkişaf etdirən və müasir dünya ilə tanış edən ədəbiyyat yaratmaq idi. Mirzə Cəfər Topçubaşov, Mirzə Kazım Bəy, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Kazım bəy Zakir, İsmail bəy Qutqaşını ilk ağla gələn adlardır. Ədəbiyyat sahəsində bu inkişafı təbii ki, mətbuat sahəsində də öz əksini tapacaqdı. Sonrakı illərdə Əkinçidən sonra türk dilində çap və milli mətbuat adına daha aktiv işlər başlanacaqdı. Bunlar arasında ortaq türkçə yazmaq cəhdi xüsusilə diqqətəlayiqdir. “Sırat-ı Müstəqim”, “Türk Yurdu”, “İqdam”, Baxçasarayda “Tərcüman”, Bakıda “Yaşam”, “Füyüzat”, “Şəlalə”, “İrşad” və “Açıqsöz” kimi nəşrlər bu tendensiyanı açıq şəkildə dəstəkləmişdir. 1875-1905-ci illərə qədər Azərbaycanda yalnız 5 qəzet nəşr olunmuşdur. Bu rəqəmlər 1905-1920-ci illər arasında 86 dan çox olmuşdur. XIX əsrin sonunda və XX əsrin əvvəllərində mətbuatda, nəşr həyatında böyük bir artım və canlanma baş vermişdir. Ruslar, Qafqaz və Azərbaycanın işğalından sonra həyata keçirdikləri müstəmləkəçilik siyasətinə əsasən xalqla münasibət qura bilmək, hökumətin qərarlarını və qanunlarını onlara çatdırmaq məqsədiylə 1828-ci ildə Tiflisdə “Tifliski Vedomosti” (Tiflis Xəbərləri) adıyla bir qəzet nəşr etdirirlər. Bu rus qəzetində Azərbaycan haqqında müxtəlif məqalələr var idi. 1829-cu ildə gürcü, 1830-cu ildə erməni, 1832-ci ildə isə Azərbaycan türkcəsiylə əlavələr nəşr edən bu qəzetin “Tiflis Əxbəri” adını daşıyan Azərbaycan dilindəki əlavəsi bu günə qədər aşkar edilməmişdir. Mənbələrə əsasən “Tiflis Əxbəri” qısa bir müddət nəşr edildikdən sonra bağlanır. Yenə Tiflisdə, 1838-1864 cü illərdə rus dilində nəşr olunan “Zaqavkaskiy Vestnik” qəzeti 1845ci ildən etibarən Azərbaycan türkcəsiylə də “Qafqazın bu tərəfinin xəbəri” adıyla nəşr olunur. Bu əlavənin nəşri 1849cu ildən dayandırılır. Bu dərgi də rus senzurası tərəfindən dayandırıldıqdan sonra 1903cü ilə qədər Azərbaycan

türkcəsiylə qəzet və jurnal nəşr olunmasına icazə verilməmişdir. 1905-ci ilə qədər Azərbaycanda nəşr olunan qəzetlərə baxdıqda rus idarəsinin və senzurasının, Azərbaycan türkcəsiylə qəzet nəşrinə icazə vermədiyini və bu dövrdə nəşrinə icazə verilən qəzetlərin böyük qisminin rus senzurasının təsiri altında olduğunu və senzura tərəfindən ciddi nəzarət altında saxlanıldığını görürük.

Azərbaycanda ilk qəzet olan Əkinçinin nəşri dayandırıldıqdan sonra ana dilimizə qəzetlərin nəşr edilməsi məsələsi gündəmə gəldi. Bunun üçün ilk olaraq Mirzə Məhəmməd bəyin “Cam hacannüma və ayışəyi bədennüma” adlı qəzeti nəşr etdirmə arzusu reallaşmadı. Milli mətbuatdakı boşluğu Ziya qəzeti ilə Səid Ünsizadə doldurdu.

Azərbaycanda türk mətbuatı əsas inkişafını 1905-ci il rus inqilabından sonra göstərir (Zeynalzadə, 2006:276-291). 1905-1920-ci illər arasında Azərbaycanda altmışa qədər qəzet və jurnal nəşr olunur. Bunların arasında siyasi və mədəni sahədə önəmli yer tutan başlıca qəzet və jurnalları sayacaq olsaq: Həyat (1905-1906), İrşad (1905-1908), Təkamül (1906-1907), Yeni Həyat (1907-1908), Burhan-Tərəqqi (1906-1911), İttifaq (1908-1909), Mazhar/Məzhər (1908-1917), Tərəqqi (1908-1909), Həqiqət (1909-1910), Nicat (1910-1912), Səda (1909-1911), Hilal (1910-1911), Əsar-Həqiqət (1911-1912), Yeni İrşad (1911-1912), Səda-yı Vətən (1911-1912), Bəsirət (1914-1920), Açıq Söz (1915-1918), Yeni İqdam (1915), Səda-yı Qafkaz (1915-1916), Son Xəbər (1915-1916), Doğru Söz (1916-1917), İttihad (1917-1920), Millət (Ağməscid 1917, Bakı 1918-1920), Müsavat (1917), Azərbaycan (Gəncə 1918, Bakı 1918-1920), İstiqlal (1918-1920), Dəvət-Qoç (1906), Debistan (1906-1908), Molla Nəsrəddin (1906-1931), Himmət/Hümmət (1904-19059, Rəhbər (1906-1907), Behlül (1907), Füyuzat (1906-1907), Yeni Füyuzat (1910-1911), Günəş (1910-1911), Işıq (1911-1912), Məktəb (1911-1920), Hak Yolu (1911-1912), Kəl Niyət (1912-1913), Şəlalə (1913-1914), Dirilik (1914-1916), Tuti (1914-1917), Baba-yı Əmir (1915-1916), Qurtuluş (1915-1920), Şeypur (1918-1919), Zənbur (1918-1920), Jurnallar: Zənbur, Hilal, Məzəli, Şibah-i Sakıb, Necat, Yeni Füyuzat, Əsar-i Həqiqət, Hak Yolu, Işıq, Mirat, Kəl Niyət, Məktəb, Şəlalə, Dirilik, Tuti, Baba-yı Əmir, Qurtuluş, Əvrak-i Nəfisə, Mədəniyyət, Əl Həyat, Zəhmət Həyatı, Gənclər sədəsi, Qurtuluş yolu qəzet və jurnallarını görəbilərik.

Azərbaycan uzun müddət siyasi çaxnaşmaların və beynəlxalq oyunların səhnəsi kimi qeyri-sabitlik nümayiş etdirsə də, həmişə mədəniyyət və incəsənət baxımından inkişaf etmiş bir coğrafiya olmuşdur. Ədəbiyyatda, musiqidə müşahidə etdiyimiz bu inkişaf XX əsrin ilk dövründə Azərbaycanın geniş bir mətbuata sahib olmasında da özünü göstərmişdir. Azərbaycanın ziyalı mütəfəkkirləri, klassik nümunələrimizin yazıçıları mətbuata mənasız yerə “xalqın görən gözü, eşidən qulağı, danışan dili” deməmişdilər. Azərbaycan xalqının milli oyanış yoluna girməsində, dövlət və idarəçilik düşüncələrinin formalaşmasında, ictimaiyyətlə əlaqələrin yaradılmasında milli mətbuatın rolu böyükdür və onun yeri heç bir şeylə doldurula bilməz.

Həqiqət qəzetinin yaradılması

“Həqiqət” qəzeti də 1909-1910-cu illərdə Bakıda ərəb əlifbası ilə çap olunan ictimai, siyasi, eyni zamanda ədəbi özəllik daşıyan önəmli bir qəzetdir. Qəzetin baş redaktoru Üzeyir Hacıbəyov idi, Orucovların mətbəəsində çap olunurdu. Bu qəzetin vasitəsilə dönmənin bir çox problemləri, xalqın bu problemlərə qarşı axtardığı çıxış yollarını görmək mümkündür. “Gündəlik çıxan siyasi, ədəbi, iqtisadi türk dilində müsəlman gazetəsidir” şüarıyla nəşr olunan “Həqiqət” qəzeti aid olduğu dövrün siyasi, sosial və ədəbi həyatına ayna tutmaqda və bizi keçmişimizdən xəbərdar etməkdədir. Xüsusilə də, Azərbaycan sahəsində çalışan bir tədqiqatçı üçün bu məqalələri oxumaq və qiymətləndirmək, 1910-cu ili əhatə edən dönməni başa düşməsi və rəy bildirməsi baxımından önəmlidir.

Qəzeti nəzərdən keçirdikdə milli kimlik, müasirləşmə, təhsil problemləri, siyasətə dair məqalələr, daxili və xarici xəbərlərin üstünlük təşkil etdiyini görürük. O dövrdə ictimai - iqtisadi həyatda baş verən bütün yeniliklər, siyasi hadisələr, ədəbi proseslər “Həqiqət” qəzetinin səhifələrində işıqlandırılırdı. Qəzetin yazıçı heyətini dövrün Əhməd bəy Ağayev, Əli Abbas Müznib, Abdulla bəy Divanbəyov, Üzeyir Hacıbəyov, Hüseyn Cavid, Şuşi İbrahim Tahir Musayev, Həsən bəy Ağayev kimi ziyalıları təşkil edirdi. Qəzetin aktiv üzvlərindən olan Əhməd bəy Ağaoğlu Bakıda yaşadığı on il ərzində, Azərbaycan türklərində milliyyətçilik və türkçülük şüurunun inkişaf etməsinə çalışmış, bu müddət ərzində “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi” qəzetlərini nəşr etdirmiş, “Həqiqət” qəzetində də Əhməd Ağayev imzası ilə məqalələr yazmışdır.

“Həqiqət” qəzeti heç bir şeydən xəbəri olmayan bir xalqın nə maarif, nə ədəbiyyat, nə mədəniyyət, nə də təhsil sahəsində inkişaf edə bilməyəcəyi fikrini müdafiə etmiş, buna görə də qəzetin səhifələrində daha çox yerli və xarici ölkələrdə baş verən xəbərlərə üstünlük verilmişdir. Qəzetdə yer alan xəbərlər aşağıdakı başlıqlar altında sistemləşdirilmişdir:

1. Bakı xəbərləri;
2. Qafqaz xəbərləri;
3. Osmanlı işləri;
4. İran işləri;
5. Teleqraf xəbərləri;
6. Xarici xəbərlər;
7. Daxili xəbərlər.

Bakı xəbərləri: Bu başlıq altında Bakı şəhərində gündəlik baş verən ictimai hadisələr (soyğun, qəza, ölüm və s.) barəsində məlumat verilmişdir. Bununla yanaşı şəhər idarəsində olan iclaslar, vəzifəyə yeni təyin olunanlar və ya vəzifədən uzaqlaşdırılanlar barəsində xəbər verilmişdir. *Şollar su yollarının inşası üçün şəhər idarə məclisi şəhər idarə azalarından ikisinin təht-i idarəsində iki inşaiyə qamisiyasinin təşkilini təklif etmişdir; Sırağagün Bakü müsəlmanlarının füyəra və duəfa qismi Bakü şəhər idarə məclisinə aşağıdakı məzmununda bir ərizə vermişlərdir:*

Cənablar! Siz cəmaətin vəkili olduğunuz halda bir deyin görək cəmaətə nə xeyriniz dəgibdir? Biz sizdən bunu sual edirik ki, aya, siz nə iş görürsünüz? Ətin bahalanmasına səbəb nədir? Qəssablar öylə bir ədəbanə, zalimanə hərəkət edirlər və ətin qiymətini o dərəcəyə qaldırırlar ki, fəqirlər üçün ət yemək müəssər olmuyur.

Biz sizdən sual edirik ki, aya, sizin bundan xəbəriniz varmı? Yoxsa qəssablar ilə dost və aşna olduğunuz üçün bu işlərinə barmaq arasından mı baqıyorsunuz? Bu işə bir sərəncam edin biz fuqərayı bu bələdan qurtarın (1).

Qafqaz xəbərləri: Bu başlıqda Qafqazda baş verən ictimai və siyasi hadisələr işıqlandırılmışdır. *Tiflis oyizdində havalar yazı andıracaq dərəcədə isti olduğundan əhali düçar-i əndişə olmuşdur. Ağaclar indidən çiçəkləməyə başlamışdır (6).*

Osmanlı işləri: Bu başlıq altında Osmanlı ilə digər ölkələr arasındakı əlaqələr, Osmanlı ordusunun son vəziyyəti barəsində xəbərlərə yer verilmişdir. Bu xəbərlər arasında diqqət çəkən “Novaya Vremya” adlı rus qəzetinin Osmanlı ordusunu “türk təhlükəsi” deyər adlandırması, Çırağan sarayının yanması xəbəri, Osmanlı və Almaniya əlaqələri, Osmanlı və İtaliya əlaqələri, Osmanlı və Yunanıstan əlaqələrinə dair xəbərlərdir (11).

İran işləri: Adından da bəlli olduğu kimi bu başlıqda İranda baş verən hadisələr işıqlandırılırdı. Bu xəbərlər arasında Tehran və Təbrizlə bağlı xəbərlərə daha geniş yer ayrılırdı. Bundan başqa, İranın digər dövlətlərlə olan əlaqələri barədə xəbərlərə yer verilirdi. Bu xəbərlər arasında İngiltərə və Rusiyanın İrana borc pul verməsi ilə bağlı xəbər, hökumət əsgərləri ilə Rəhim xan arasında yaşanan hadisələr, İranda baş verən ayaqlanma ilə bağlı xəbərlər xüsusi ilə diqqət çəkir.

Teleqraf xəbərləri: Bu başlıq altında yazılan xəbərlərdə əvvəlcə hadisələrin baş verdiyi gün və ay qeyd edilmişdir. Daha sonra fərqli şəhərlərdə baş verən ictimai, siyasi, mədəni hadisələr barəsində məlumat verilmişdir. Bu başlıq altında toplanan yazıları oxuyaraq, o illərdə İstanbul, Urmiya, Peterburq, Paris, London, Berlin, Vyana, Madrid, Tehran, İsfahan və s. kimi şəhərlərdə baş verən hadisələr haqqında məlumat əldə edə bilərik.

Daxili xəbərlər: Bu bölmədə Rusiyanın fərqli şəhərlərində baş verən ictimai və siyasi hadisələr barəsində xəbərlər yer alırdı. *Bu günlərdə Peterburq notariyuslarından birində qayət qərribə bir müqavilənamə əkl olunduğunu paytaxt qəzetləri yazırlar, Kiyef, 9 yanvar – şəkərin qiyməti günbəgün tərəqqi etməkdədir. Bu günlərdə dördüncü dəfə olaraq hökumətə məxsus şəkər anbarlarından satılmaq üzrə bazara külliyyətli şəkər çıxarılacaqdır (12).*

Xarici xəbərlər: İngiltərə, Almaniya, Fransa, İtaliya və s. ölkələrdə baş verən ictimai və siyasi hadisələrin yer aldığı bu xəbərlərdə, eyni zamanda ölkələr arasında əlaqələr və anlaşmalar da işıqlandırılırdı. *Roma – İtaliyanın bir çox tərəflərində şiddətli boran hökmfərmədir. Gecə-gündüz bərk yağış yağır. (Nepoli) körfəzində balıqçılar böyük həsrətə düçar olmuşlardır (10), Paris, 9 yanvar – sular məşhur (Eyfel) qülləsinin bünövrəsinə hücum etdiyi üçün məzkur qalının yıxılacağından qorqulur (14).*

Xəbərlərə bu şəkildə geniş yer verilməsi və müəyyən başlıqlar altında sistemləşdirilməsi dövrün ziyalıların diqqətini daha çox siyasi və ictimai hadisələrin cəhətlərini göstərəcəsidir. Qəzetin səhifələrindən bir neçəsini oxuduqdan sonra bunu anlamaq elə də çətin deyil. Ancaq “Həqiqət” qəzetinin sadəcə ictimai və siyasi hadisələri işıqlandırmaq doğru olmazdı. Qəzetin hər nömrəsinin ilk səhifəsində yazıldığı kimi “gündəlik çıxan siyasi, ədəbi, iqtisadi türk dilində müsəlman qəzetidir” və az da olsa ədəbi mövzulara yer verilmişdir. Qəzetdə yer alan felyeton və şeirlərə nümunə olaraq Həsən bəy Ağayevin “Şeyda-i elm (Vamperi)”, Əli Abbas Müznibin “Ədəbiyyat yaxud İhtisas”, “Şəhadət-i Hüseydiyyə”, Şuşi İbrahim Tahir Musayevin “İran əhlinə”, “Get yalancı”, “Molla Nəsrəddin”, Hüseyin Cavidin “Necmi Gisudar” əsərlərini göstərmək olar. “Həqiqət”dəki məqalə və yazıların bəziləri bəlli imzalarla, böyük çoxluğu isə imzasız olaraq yazılmışdır. Qəzetdə dönmənin çox önəmli isimlərinin məqalə və yazıları çap olunmuşdur. Bu məqalələrdə fərqli mövzular əl alınmışdır. Bu mövzular içində təhsil, mədəniyyət, ədəbiyyat, din, cinayət mövzuları da yer almışdır. Qəzetdə yazı yazan yazıçıların çoxu öz adlarını yox, yazının məzmunu ilə uyğun məxləs, ya da davamlı istifadə etdikləri adlarla yazmışlar. Yazının məzmunu ilə bağlı məxləslər olduqca azdır. Qəzetin fəal üzvlərindən olan Əhməd Bəy Ağayev Bakıda yaşadığı on illik bir müddət ərzində Azərbaycan türklərində milliyətçilik və türkcülük şüurunun formalaşmasına çalışmışdır. Bakıda olduğu müddət ərzində “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi” qəzetlərini nəşr etdirmiş, Həqiqət qəzetində də Əhməd Ağayev imzasıyla “Osmanlı əhvalı” adlı məqaləsini nəşr etdirmişdir. O, məqalədə Türkiyə- Rusiya münasibətlərindən bəhs etmiş, Rusiyanın Türkiyənin milli məsələlərinə qarışmağa haqqı olmadığını açıq şəkildə dilə gətirmişdir. Yazıçının eyni zamanda “Şeyda-i Elm” adlı ədəbi məqaləsi çap olunmuşdur. Məqalədə zəif və yetim bir yəhudi uşağının çətin və iztirablarla keçən həyatından, cəhədiyi sıxıntılardan, həyatla mübarizəsindən və sonunda elm sahəsində əldə etdiyi uğurlardan bəhs olunmuşdur.

Məqsədlərindən biri də əhalini təhsilə yönəltmək olan “Həqiqət” qəzeti, ölkə ərazisində bir çox məktəblərdə təhsilin səviyyəsinə dair yazılara geniş yer ayıraraq, təhsilin önəmini dönə-dönə vurğulamış və bu məqsədinə layiqincə xidmət etmişdir.

“Həqiqət” qəzeti 1909-1910-cu illərdə fəaliyyət göstərdiyi üçün ərəb əlifbası ilə nəşr edilmişdir. Qəzetin leksikasına nəzər yetirdikdə rus, ərəb və fars sözlərinə rast gəlsək də, “Həqiqət” qəzetinin dili Azərbaycan türkcəsidir. “Həqiqət” qəzeti XX əsrin əvvəllərində qısa müddət nəşr edilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan ədəbi dilinin mətbuatda təsbit olunmasını təmin edən önəmli qəzetlərdən biri idi. XIX əsrdə nəşr edilən, mətbuat tariximizin başlanğıcı olan “Əkinçi” qəzeti bu yolda özündən sonra nəşr edilən qəzetlər üçün çox dəyərli bir nümunə idi. “Azərbaycan ədəbi dili XIX əsrdə milli əsaslarla yenidən qurularkən, istər tarixən ilkinliyinə, istərsə mütərəqqi qayə və amalına görə, “Əkinçi” qəzetinin rol və əhəmiyyəti daha böyük, daha faydalı olmuş; ümumxalq dilinin milli dövrü ədəbi dil haqqında proqram mahiyyətli ilk mütəşəkkil təsbitləyicisi kimi çox böyük tarixi vəzifəni layiqincə yerinə yetirə bilmişdir (Cahangirov, 1989: 242).

XX əsrin əvvəllərində xalqın mədəni inkişafında mətbuatın rolu əvəzsiz idi. Üstəlik dövrün şərtlərini nəzərə alsaq, belə bir dönmədə qəzet və jurnal nəşr etdirməkdə qərarlı olan ziyalılarımızın, xalqın maariflənməsi, elm və təhsilə maraq göstərməsi üçün hansı çətinlikləri gözü aldığını görmüş olarıq. Bu dövrdə Azərbaycan türkcəsi ilə nəşr olunan mətbuat orqanlarının vəziyyəti “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1909-cu il, 43-cü nömrəsində çap edilən “Vağzalda” başlıqlı yazıda belə təsvir olunurdu: “Qafqaz dəmir yollarının vağzallarında hər bir qəzetə istəsən tapa bilərsən; rus dilində, erməni dilində, gürcü dilində, firəng və nemis dilində. Amma bir dənə müsəlman qəzetəsi heç bir yanda görə bilməzsən və tapa bilməzsən.

Nə qədər mən səy elədim, Culfadan Biləcəriyə kimi bir nüsxə, məsələn, “Tərəqqi” qəzeti, ya bir nüsxə jurnal tapa bilmədim. Səbəbi?

Səbəbi budur ki, hər bir vağzalda maşın dayanan kimi cavanlarımız məşğul olurlar bufetə gedib və bir vodka vurub rus xanımlarına göz-qaş eləməyə. Ağsaqqal möminlərimiz də məşğul olurlar vaqonun içində dəstəmaz alıb namaz qılmağa. Qalanları da Culfadan Biləcəriyə kimi yatırırlar ki, gözləri murdar ruslara sataşmasın” (Molla Nəsrəddin, 1996: 234).

Bu dövrdə Azərbaycan türkcəsində nəşr olunan mətbuat orqanlarının dili əsasən iki istiqamətdə inkişaf edirdi. Bir qrup mətbuat orqanlarının dilində sadə xalq danışığı dilinin elementləri üstünlük təşkil

edirdisə, digər qrup qəzet və jurnallar osmanlı türkcəsində yazmağa üstünlük verirdilər. Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanda ədəbi dil əsas problemlərdən biri idi. Bu problem isə milli mətbuatda geniş diskusiyalar şəklində özünü biruzə verirdi. Milli şüurun yeni oyandığı bir mərhələdə mətbuatda dil məsələsinin müzakirə edilməsi ədəbi dilimizin təşəkkülü baxımından çox vacib idi. Dövrün ziyalıları başa düşürdülər ki, ədəbi dil sadələşməli, əcnəbi dillərin yad ünsürlərindən təmizlənməlidir. Tofiq Hacıyev “Azərbaycan ədəbi dil tarixi” kitabında yazır: “Dili xalq yaradır, xalq yaşadır. Ancaq ədəbi dili kütlə yox, xalqın elitesi seçmə zəka sahibləri yaradır (Hacıyev, 2012: 245).

Nəticə

“Həqiqət” qəzetində “Füyuzat”, “Şəlalə” jurnalı qədər olmasa da, bir çox məqalələrdə osmanlı dil elementləri bariz şəkildə özünü əks etdirirdi. N. Xudiyev yazır ki, Azərbaycan mətbuatında işlənən türk dili elementlərini xaraktercə iki qrupa bölmək olar:

1. Ümumxalq Azərbaycan dilində leksik və ya semantik paralelləri olan türk dili sözləri.

2. Türk dili vasitəsilə alınıb işlədilən Avropa mənşəli sözlər (Xudiyev, 1986: 20).

“Həqiqət” qəzetinin üslubunu ağırlaşdıran faktlardan birincisi qəzetdə ərəb-fars sözlərindən və tərkiblərindən istifadə edilməsi idi. Ancaq bu faktlar dövrün digər qəzet və jurnalları ilə müqayisədə çox azdır. Qəzetin dili o dövrün şərtlərində digər qəzetlərə nəzərən daha sadə və anlaşılandır.

“Həqiqət” qəzeti XX əsrin əvvəllərində, Azərbaycanda ictimai-siyasi, ədəbi-bədii məzmun daşıyan mətbu orqanlar arasında mühüm yer təşkil edirdi. “Həqiqət” qəzeti Azərbaycan demokratik mətbuatında öz mövqeyi olan mətbu orqanlarından idi. Azərbaycan xalqının milli oyanış yoluna girdiyi, dövlət və idarəçilik fikirlərinin yarandığı bir vaxtda, xalqa elm və təhsilin önəmini xatırladan, dünyada baş verən hadisələri isti-isti çatdıran bir qəzetin əhəmiyyəti əlbəttə ki, inkar edilə bilməz. Radio və televizorun olmadığı bir dövrdə doğru, düzgün, sürətli işləyən mətbuat orqanlarının yeri heç bir şeylə doldurula bilməzdi. Belə ki, milli şüuru doğuran, onun təməli olan bu milli mətbuat orqanlarından başqası deyildir.

Ədəbiyyat

1. “Həqiqət” qəzeti, (1910), Bakı xəbərləri, №8.
2. Aşırılı, A. (2009), Azərbaycan Mətbuatı Tarixi, Bakı: Elm və Təhsil.
3. Cahangirov, M. (1989). Milli təşəkkül mərhələsində Azərbaycan ədəbi dilinin aparıcı üslubları. Bakı: Elm.
4. Akpınar, Y. (1994). Azeri edebiyatı araştırmaları. İstanbul: Dergah yayınları.
5. Hacıyev, T. (2012). Azərbaycan ədəbi dilin tarixi, II hissə. Bakı: Elm.
6. “Həqiqət” qəzeti, 1910, Qafqaz xəbərləri, №13..
7. Kazımov, Q. (2008). Seçilmiş əsərləri, X cildə, I cild. Bakı: Nurlan.
8. Molla Nəsrəddin jurnalı. On cildə. I cild (1906-1907-ci illər). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
9. Xudiyev, N. (1986). Azərbaycan ədəbi dili lüğət tərkibinin inkişafı, Bakı: APİ-nin nəşri.
10. “Həqiqət” qəzeti, 1910, Qafqaz xəbərləri, №14.
11. “Həqiqət” qəzeti, 1910, Osmanlı işləri, №8.
12. “Həqiqət” qəzeti, 1910, Daxili xəbərlər, №11.
13. Zeynalzadə, A. (2006), Azərbaycan Mətbuatı və Çar Sənzurası, Bakı.
14. Həqiqət qəzeti, (1910), Xarici xəbərlər, №11.

Rəyçi: fil.ü.f.d. Qətibə Quliyeva

Göndərib: 02.04.2022

Qəbul edilib: 07.05.2022